

Рудая С.П. Просветительская деятельность украинских естествоиспытателей.

В статье рассматривается просветительская деятельность украинских естествоиспытателей конца XVIII – начала XXI ст. Описана работа выдающихся ученых, а также роль научных обществ. Подчеркивается значение просвещения в борьбе с болезнями и эпидемиями. Приведены исторические примеры как положительной, так и отрицательной функции популяризации знаний. Указывается существенная роль просвещения в современной Украине.

Ключевые слова: научное общество, гигиена, эпидемиология, медицинская пропаганда, популяризация природоведения, просвещение.

Ruda S. P. Educational activities of Ukrainian scientists.

The article deals with educational activities of Ukrainian scientists at the end of XVIII - beginning of the XXI century. The work of outstanding scientists, as well as the role of scientific societies is described. The importance of education in the fight against diseases and epidemics was shown. The historical examples of both positive and negative functions of the popularization of knowledge are emphasized. The important role of education in modern Ukraine is indicated.

Key words: scientific society, hygiene, epidemiology, health promotion, promotion of natural history, education.

УДК 93:572.029

Фандо Р.О.

АНТРОПОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СПАДКОВИХ ОЗНАК НАРОДНОСТЕЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті розглянуті антропологічні праці дореволюційного періоду, що стосуються спадкових особливостей різних етнічних груп. Велика робота по організації антропологічних експедицій була проведена Товариством любителів природознавства, антропології та етнографії, організованим в 1863 р, що дозволило описати морфологічні особливості людей різних національностей, проживаючих на території Російської імперії. До початку XX в. стійкою тенденцією в антропологічних роботах стало звернення до вивчення етнічних груп з точки зору успадкування морфологічних і фізіологічних ознак. Накопичені дані про мінливість популяцій різних народностей, зібрані силами антропологічної науки, підготували благодатний ґрунт для появи нових напрямів досліджень на перехресті інтересів генетики, антропології, еволюційної теорії.

Ключові слова: антропологія, етнічні групи, антропометричні дослідження, спадкові ознаки, міждисциплінарність

Перші самостійні роботи з антропології стали з'являтися в Росії тільки з другої половини XVIII ст. Та й ті були виконані переважно вченими-німцями. Одним з перших антропологічних досліджень в Росії провів К.Е. фон Бер (1792–1876), уродженець Прибалтики, який працював спочатку професором анатомії та зоології Кенігсберзького університету і здобув популярність своїми ембріологічними роботами. У 1834 р. він переїхав до Санкт-Петербурга, де продовжив свої зоологічні дослідження. У 1851 р. він

почав писати розділ про людину в «Російській фауні», розвинувши цей розділ на цілий трактат на 255 сторінок під назвою «Людина в природно-історичному відношенні». Це перший оригінальний твір з антропології російською мовою (втім, і він був написаний Бером німецькою і лише потім перекладений російською мовою).

Після цього К. Бер знову переключився на зоологічні роботи і став займатися питаннями рибальства в Росії. Тільки в 1858 р. він повернувся до антропології і зумів у період з 1859 по 1866 рр. видати роботи німецькою мовою про черепах, папуасів, калмиків, китайців. У 1861 р. за його ініціативою відбувся з'їзд німецьких антропологів в Геттінгені, про який ним складено докладний звіт, виданий в Німеччині у 1863 р. На жаль, роботи К. Бера з антропології були написані в основному німецькою мовою, тому вони не набули широкого поширення в Росії.

У 1860-х роках велику роль у розвитку антропології стали відігравати організовані антропологічні товариства. У 1860 р. виникло Паризьке антропологічне товариство. Одним з ініціаторів створення цього товариства був П. Брок. Він розробив детальні інструкції для антропологічних спостережень, склав антропометричні схеми, придумав інструменти для визначення розмірів тіла і черепа.

У 1863 р. в Росії було створено Товариство любителів природознавства, антропології та етнографії, організатором якого був О.П. Богданов. Він цікавився краніологією, що відкриває шляхи еволюції народів в результаті порівняння черепів сучасних і вимерлих людей. О.П. Богданов задумав використати дані дослідження для з'ясування типу великоруського племені і став цілеспрямовано збирати черепи із старовинних московських кладовищ, користуючись випадковими розкопками в місті під час закладки фундаментів будинків. Крім цього він проводив розкопки курганів Московської губернії, вперше звернувши увагу на збереження в них кісток і черепів. У результаті за кілька років розкопок він зібрав багатий краніологічний матеріал, що дозволив описати характерний тип черепа у населення Московської губернії епохи курганів (X–XI ст.), епохи XVII–XVIII ст. за матеріалами цвинтарних знахідок, а також людей XIX століття.

З ініціативи О.П. Богданова в 1867 р. в Москві була влаштована Етнографічна виставка, котра стала основою етнографічного відділення Рум'янцевського музею; нею були здобуті кошти для заснування при Московському університеті кафедри антропології. У 1879 р. за його участі пройшла Антропологічна виставка, яка стала початком для організації Антропологічного музею університету.

У 1887 р. при Петербурзькому університеті О.В. Єлісеєв і І.С. Поляков організували антропологічне товариство, а в 1893 р. у Військово-медичній академії створюється антропологічне товариство, головою якого став професор О.І. Тареневський. Він ще раніше опублікував дослідження з краніології великоросійського населення і племені айнів, викликавши тим

самим інтерес до питань антропології у своїх учнів-лікарів. Ними були проаналізовані антропометричні матеріали представників різних народностей: осетин (М.В. Гільченко), вірмен (І.К. Тварьянович), бурят-селенгінців (І.І. Шендриковський), бурят-смарців (М.Т. Поротов), таранчей (В.Є. Лайсель).

У Дерпті з кінця 1870-х рр. під керівництвом професора Л.К. Штіди були проведені дослідження з антропології естонців (Grube, Witt), лівів (Waldhauer), латишів (Waeber), литовців (Brennsohn), євреїв (Blechmann), малоросів (Diebold). Після переходу професора Л.К. Штіди до Кенігсберзького університету антропологічний напрям у Дерпті поступово став згортатися.

У Казані з 1870-х років М.М. Малєєв почав збирати дані про башкирів і вотяків, опублікувавши матеріали до пізнання форми черепа у різних народностей східної Росії. У 1880-х роках стали з'являтися його публікації про антропологію племен перм'яків. Ним була зібрана велика колекція расових черепів в анатомічному музеї Казанського університету. Потім М.М. Малєєв перейшов до університету Томська, тому антропологічна робота в Казані затихла.

У результаті університетської реформи 1884 р. зі списку кафедр Московського університету була викреслена кафедра антропології, заснована ще за ініціативи О.П. Богданова і на приватні кошти К.Ф. Менка. Д.М. Анучин, учень О.П. Богданова, який готувався очолити кафедру, був змушений перенести свою викладацьку діяльність на щойно організовану кафедру географії спочатку на історико-філологічному, а потім на фізико-математичному факультеті.

У 1880-ті роки Дмитро Миколайович Анучин стає активним членом Московського Археологічного товариства, вів усі його справи як секретаря брав участь в археологічних експедиціях. Тільки восени 1918 р. він зміг звернутися до керівництва фізико-математичного факультету Московського університету з клопотанням про заснування кафедри антропології, а навесні 1919 р., коли це клопотання увінчалось успіхом, він, не вагаючись, став завідувати кафедрою антропології [1].

Антропологи кінця ХІХ ст. працювали з великою різноманітністю типів, пов'язаних між собою поступовими переходами. З'ясування цих типів становило значні труднощі, тому що кожна велика група людей (народ, плем'я) складалася з безлічі осіб, що розрізняються за своїми фізичними показниками і за психічними характеристиками. Російські вчені вірили в існування певного фізичного типу у кожного народу, тому намагалися охопити якомога більшу кількість людей і фізичних характеристик для проведення антропометрії.

Видатний антрополог Д.М. Анучин писав: «Для з'ясування типу відомого народу або для виділення властивого йому ряду типів необхідне порівняння можливо більшого числа особин за допомогою числового зіставлення з

відомими нормами (геометричними формами, середніми розмірами і т.д.). Такі масові спостереження не тільки необхідні для з'ясування типів, їх варіацій, але і для того, щоб усвідомити сам характер мінливості залежно від тих чи інших умов спадковості, розвитку, змішування з іншими типами, патологічних впливів і т.д. Збирання таких масових спостережень було б вигідно в культурних країнах, де є призов до військової повинності, а також фабричні, учні шкіл, солдати, мешканці притулків, лікарень <...> і т.д. надають відповідний до того матеріал» [2, с. 32].

З 1900 р. починає виходити «Російський антропологічний журнал», де з'являються оригінальні роботи, що описують фізичні характеристики народів Росії. Серед масиву антропометричних даних можна було проаналізувати ступінь мінливості різних ознак і особливості тієї чи іншої етнічної групи.

Вченими-антропологами були здійснені експедиції в різні райони Росії і обстежені наступні національні групи: росіяни [3–6], башкири [7–8], чукчі [9], північні китайці [10], поляки [11], інгуші [12], сойоти [13–14], естонці [15], лезгини [16–17], теленгети [18], євреї [19–24], якути [25], айсари [26], калмики [27–28], киргизи [29], монголи [30], караїми [31–32], татари [33–35], фіни [36], вогули [37], удіни [38], грузини [39–43], кабардинці [44], терські козаки [45], енисейские іногородці [46], вірмени [47–48], тати [49–50], карачаївці [51], арчинці [52].

Вивчаючи певну національність, антропологи прагнули показати походження певної ознаки, її поширення серед інших народностей, значення її як показника спорідненості досліджуваної групи з іншими етнічними групами.

Віктор Володимирович Воробйов (1865–1905), приват-доцент Московського університету, доктор медицини, при дослідженні антропологічних особливостей великоросів звернув увагу на відмінності в зрості, формі обличчя, забарвленні очей і волосся у представників різних губерній. На підставі вивчених ознак він охарактеризував великоросів у наступних рисах: русяве волосся, однакове розповсюдження світлих і темних очей, зростом вище середнього і помірно крупноголових, кремезної статури [53]. Він також відзначав, що в окремих областях зустрічалися коливання різних ознак, які, на його думку, залежали від неоднорідності етнічних елементів. Зріст виявився ознакою, яка піддавалася широкому коливанню.

За результатами порівняльного аналізу В.В. Воробйов дійшов висновку, що загальний тип великоросів був близький до типів білоруса і малороса. Від більшості німецьких племен великороси відрізнялися більш темним кольором волосся, меншим поширенням блакитних очей, більш короткоголові. На загальному типі великоросів вплив монгольської і тюркської крові не відбився.

Для антропологічних досліджень В.В. Воробйова було характерно

проведення глибокого аналізу окремих фактів і виявлення загальної картини досліджуваної проблеми. Найбільшою його працею у сфері антропології була робота «Зовнішнє вухо людини». За це дослідження медичний факультет Московського університету удостоїв його ступеня доктора медицини, а Товариство любителів природознавства, антропології та етнографії присудило йому грошову премію з антропології імені О.П. Разцвєтова [54]. У більш загальному вигляді результати цієї роботи були поміщені в «Російському антропологічному журналі» в матеріалі статті «Зовнішнє вухо в антропологічному відношенні» [55]. До змісту статті лягли спостереження В.В. Воробйова над 325 чоловіками однієї з московських фабрик, 100 російськими жінками і 160 дітьми обох статей, 75 астраханськими чоловіками-калмиками, 100 душевнохворими. Дані, зібрані автором, дозволили йому встановити, що особливості в будові і величині вуха можуть слугувати однією з диференціальних расових ознак. Найбільш наочно це було помітно щодо довжини вуха. За довжиною вуха раси вченим були розташовані в наступній послідовності: найменше вухо належало представникам негроїдної раси, за ними слідували європейці, а потім вже азійські народності.

На думку Віктора Володимировича, не було таких ознак у будові вуха, які дозволяли б розділити раси на вищі і нижчі. Він також вважав, що не можна вивести ознаки «дегенеративного вуха», тобто морфологічного типу вуха, властивого душевнохворим. Єдину відмінність вуха у душевнохворих В.В. Воробйов знаходив в більшому поширенні відстовбурченості. У 35% серед обстежених психічно хворих зустрічалися відстовбурчені вуха, а серед нормальних людей такі вуха були тільки у 10%.

Великий інтерес становлять дослідження В.В. Воробйовим морфологічних особливостей астраханських калмиків [27]. Автору вдалося провести вимірювання у 75 дорослих чоловіків-калмиків. Зібрані відомості дозволили зробити цікаві висновки. Порівняння астраханських калмиків з монголами-торгоутами, вивченими О.О. Івановським, дало можливість встановити метисацію калмиків з татарами, вірменами і росіянами. Астраханські калмики, у порівнянні з торгоутами, були вищі на зріст, з трохи меншою горизонтальною окружністю голови, меншою брахіцефалією, дещо меншою шириною вилиць, меншою довжиною і шириною носа, що автор пояснював впливом спадковості сусідніх народів.

На жаль, життя Віктора Володимировича Воробйова рано обірвалося і він не зміг зробити всі свої заплановані дослідження з антропології російського народу. Він був активним членом Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії, співробітником Російського антропологічного журналу, чудовим викладачем і чуйною людиною.

Коли в грудні 1905 р. почалося бомбардування Пресні, В.В. Воробйов вивісив на стіні парадних дверей знак Червоного хреста, який вказував на можливість отримання першої медичної допомоги. Протягом дня йому

кілька разів доводилося виходити на вулицю, щоб перев'язати поранених. Потім пролунав дзвінок, і увійшли шість поліцейських з криками і звинуваченнями в заступництві революціонерам. Без суду і слідства поліцейський пристав Єрмолов вистрілив В.В.Воробйову в потилицю на очах у дружини і доньки. На відспівуванні видатного вченого були присутні помічник ректора університету В.І. Вернадський, декан медичного факультету Ф.І. Клейн, викладачі Московського університету, члени Товариства невропатологів і психіатрів.

У некролозі В.В. Воробйова написані такі рядки: «Безжальна рука скосила раптово, скосила жорстоко це багатообіцяюче життя! Згасло далеко ще не вичерпане джерело живих сил, згас мужній і вільний, сміливий і незалежний розум, далеко не все зробив «в межах земних все земне» [56, с. 235).

Аналіз робіт В.В. Воробйова ми докладно розглянули тому, щоб показати тенденції розвитку антропології в Росії в останній чверті XIX ст. – на поч. XX ст. У дослідженнях різних етнічних груп періоду, що вивчається, простежувалося активне використання нових знань і методологічних підходів суміжних наукових дисциплін, які активно розвивалися і займали лідируючі позиції в природознавстві.

У піонерських роботах в галузі антропології рубежу XIX–XX ст. можна знайти ідеї про спадкову передачу різних ознак у людини. Р.Л. Вейнберг кажучи про гігантизм, впевнено стверджував, що велетенський зріст – явище природне. Він також вказав на те, що схильність до повноти теж може служити об'єктом спадкової передачі від батьків до нащадків, і що існують цілі родини, члени яких якщо не з самого народження, то після досягнення статевої зрілості або по вступі до шлюбу піддаються швидкому ожирінню, незважаючи на всю обережність і поміркованість їхнього способу життя [57, с. 31].

Велика роль в описі спадкових ознак і аномалій у різних національностей належала лікарями, в тому числі і земським. Наприклад, М.Р. Ботвинник, працюючи лікарем у Раменському повіті Полтавської губернії, провів аналіз виникнення короткозорості у росіян та євреїв і дійшов до цікавих результатів: для перших відсоток короткозорих склав 2,21%, а для других – 9,88%. Сильне переважає короткозорості серед євреїв Н.Р. Ботвинник приписував значною мірою спадковою схильністю до цієї хвороби [58].

Лікарі усвідомлювали важливість антропологічних досліджень для практичних потреб медицини і цілком чітко вказували на ендогенну природу ряду захворювань. Наведемо на доказ цього слова П.А. Мінакова: «Завдяки перевазі бактеріології і гігієни, зроблені дуже значні успіхи з вивчення зовнішніх причин хвороб – причин, що лежать в навколишньому середовищі. Але до самого останнього часу дуже мало вивчалися причини захворювання, що лежать в самому організмі людини, тому що увага дослідників була майже повністю відвернута вивченням форм хворобливих

процесів, їх симптомів, методів розпізнавання і зовнішньої етіології <...> Ця серйозна прогалина в медицині є вже загальноновизнано, і в останні роки, з'явився в російській і зарубіжній літературі ряд робіт з питання про спадковість внутрішніх нервових і психічних хвороб і еволюції хворобливих процесів у рядах поколінь. Але ще зовсім мало приділено лікарями уваги тій ролі, яку відіграють расові і племінні особливості людського організму в етіології захворювань [59, с. 89].

Перша світова війна і революційна обстановка у великих містах значною мірою зменшили масштаби експедиційної роботи з вивчення антропології різних груп населення Росії. У 1914–1915 рр. припинилося видання «Російського антропологічного журналу». Журнал відновив свій вихід в 1916 р. і значно змінився за обсягом і якістю видання. У номерах за 1916–1918 рр. були опубліковані матеріали, які продовжили класичні роботи з вивчення антропологічних ознак населення Росії [60–64].

Починаючи з 1916 р. у «Російському антропологічному журналі» вперше стали з'являтися статті про можливості використання статистичних і біологічних методів у вивченні спадковості у людини [65–66]. У 1916 р. вийшла робота про спадкування шестипалості, де за допомогою генеалогічного методу доводиться передача даної ознаки в межах родини [67].

До перших десятиліть ХХ ст. для антропології було характерно взаємопроникнення ідей і методів різних біологічних дисциплін, що можна розглядати в руслі загальної тенденції розвитку біології. Дійсно, специфіка антропології полягала в тому, що велика частина проблем як традиційної класичної антропології, так і її нових розділів, вирішувалася на комплексній основі міждисциплінарних досліджень. Поряд з проникненням генетики в медицину подібний процес відбувався і з традиційними описовими дисциплінами, до яких належала і антропологія. Тенденцією розвитку антропології в ХХ ст. стало звернення її до вивчення етнічних груп з точки зору успадкування морфологічних (форма вух, носа, колір волосся, очей) і фізіологічних (показники кров'яного тиску, пульсу, сприйняття кольору) ознак. Накопичені дані про мінливість популяцій різних народностей, зібрані силами антропологічної науки, підготували благодатний ґрунт для появи нових напрямів досліджень на перехресті інтересів генетики, антропології, еволюційної теорії.

Джерела та література

1. Бунак В. В. Деятельность Д. Н. Анучина в области антропологии / В. В. Бунак // Русский антропологический журнал. – 1924. – Т. 13. – Вып. 3–4. – С. 1–18.
2. Анучин Д. Н. Беглый взгляд на прошлое антропологии и на ее задачи в России / Д. Н. Анучин // Русский антропологический журнал. – 1900. – № 1. – С. 25–42.

3. Воробьев В. В. Великоруссы / В. В. Воробьев // Русский антропологический журнал. – 1900. – № 1. – С. 43–82.
4. Черпурковский Е. М. К антропологии русских женщин / Е. М. Черпурковский // Русский антропологический журнал. – 1903. – № 2. – С. 13–23.
5. Ивановский А. А. К антропологии закавказских великоруссов / А. А. Ивановский // Русский антропологический журнал. – 1905. – №№ 1-2. – С. 141–158.
6. Зеланд Н. Л. К антропологии западно-сибирского крестьянина / Н. Л. Зеланд // Русский антропологический журнал. – 1900. – № 3. – С. 75–82.
7. Никольский Д. П. Башкиры. Этнографическое и санитарно-антропологическое исследование. Диссертация на степень доктора медицины / Д. П. Никольский. – СПб., 1899. – 377 с.
8. Абрамов А. Н. Башкиры / А. Н. Абрамов // Русский антропологический журнал. – 1907. – №№ 3–4. – С. 1–55.
9. Никольский, Д. П. О чукчах Колымского округа / Д. П. Никольский // Русский антропологический журнал. – 1900. – № 2. – С. 23–29.
10. Талько-Грынцевич Ю. Д. К антропологии Забайкалья и Монголии / Ю. Д. Талько-Грынцевич // Русский антропологический журнал. – 1902. – № 2. – С. 34–67.
11. Талько-Грынцевич Ю. Д. Поляки / Ю. Д. Талько-Грынцевич // Русский антропологический журнал. – 1901. – № 1. – С. 1–30.
12. Пантюхов И. И. Ингуши. Антропологический очерк / И. И. Пантюхов // Известия Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества. Тифлис. – 1901. – Т. XIII. – № 6. – С. 11–18.
13. Горощенко К. И. Сойоты / К. И. Горощенко // Русский антропологический журнал. – 1901. – № 2. – С. 62–73.
14. Силинич И. П. К краниологии сойот / И. П. Силинич // Русский антропологический журнал. – 1901. – № 2. – С. 74–79.
15. Вейнберг Р. Л. Эсты / Р. Л. Вейнберг // Русский антропологический журнал. – 1901. – № 3. – С. 1–46.
16. Курдов К. М. К антропологии лезгин: нюринцы / К. М. Курдов // Русский антропологический журнал. – 1901. – № 3. – С. 165–176.
17. Курдов К. М. К антропологии лезгин: тебасаранцы / К. М. Курдов // Русский антропологический журнал. – 1905. – №№ 1–2. – С. 129–134.
18. Луценко Е. И. К антропологической характеристике алтайского племени теленгет / Е. И. Луценко // Русский антропологический журнал. – 1902. – № 1. – С. 1–29.
19. Элькинд А. Д. Евреи / А. Д. Элькинд // Русский антропологический журнал. – 1902. – № 3. – С. 1–44.

20. Элькинд А. Д. Антропологическое изучение евреев за последние десять лет / А. Д. Элькинд // Русский антропологический журнал. – 1912. – №№ 2–3. – С. 1–50.
21. Курдов К. М. Горские евреи Дагестана / К. М. Курдов // Русский антропологический журнал. – 1905. – №№ 3–4. – С. 57–87.
22. Курдов К. М. Горские евреи Шемахинского узда, Бакинской губ. / К. М. Курдов // Русский антропологический журнал. – 1912. – №№ 2–3. – С. 137–163.
23. Вайсенберг С. А. Кавказские евреи в антропологическом отношении / С. А. Вайсенберг // Русский антропологический журнал. – 1912. – №№ 2–3. – С. 137–163.
24. Джавахов А. Н. Кавказские евреи / А. Н. Джавахов // Русский антропологический журнал. – 1912. – № 4. – С. 57–75.
25. Майнов И. И. Якуты / И. И. Майнов // Русский антропологический журнал. – 1902. – № 4. – С. 35–62.
26. Арутинов А. А. К антропологии айсаров / А. А. Арутинов // Русский антропологический журнал. – 1902. – № 4. – С. 88–100.
27. Воробьев В. В. Астраханские калмыки / В. В. Воробьев // Русский антропологический журнал. – 1903. – № 1. – С. 1–22.
28. Королев С. А. Астраханские калмыки / С. А. Королев // Русский антропологический журнал. – 1903. – № 1. – С. 23–47.
29. Ивановский А. А. Киргизы Средней орды / А. А. Ивановский // Русский антропологический журнал. – 1903. – № 2. – С. 54–77.
30. Талько-Грынцевич Ю. Д. К антропологии Забайкалья и Монголии / Ю. Д. Талько-Грынцевич // Русский антропологический журнал. – 1902. – № 2. – С. 34–67.
31. Вайсенберг С. А. Караимы / С. А. Вайсенберг // Русский антропологический журнал. – 1904. – №№ 1–2. – С. 66–75.
32. Вайсенберг С. А. Караимы и крымчаки с антропологической точки зрения / С. А. Вайсенберг // Русский антропологический журнал. – 1912. – № 4. – С. 38–56.
33. Сухарев А. А. Казанские татары. Опыт этнографического и медико-антропологического исследования. Диссертация на степень доктора медицины / А. А. Сухарев. – СПб., 1904. – 195 с.
34. Никольский Д. П. К антропологии лаишевских татар Казанской губернии / Д. П. Никольский // Русский антропологический журнал. – 1913. – №№ 3–4. – С. 16–31.
35. Курдов К. М. Азербайджанские татары / К. М. Курдов // Русский антропологический журнал. – 1912. – № 4. – С. 1–37.
36. Колмогоров А. И. Финны Финляндии / А. И. Колмогоров // Русский

антропологический журнал. – 1904. – №№ 3–4. – С. 12–46.

37. Силинич, И. П. Вогулы / И. П. Силинич // Русский антропологический журнал. – 1904. – №№ 3–4. – С. 94–115.

38. Арутинов А. А. Удины / А. А. Арутинов // Русский антропологический журнал. – 1905. – №№ 1–2. – С. 73–96.

39. Джавахов А. Н. К антропологии Грузии / А. Н. Джавахов // Русский антропологический журнал. – 1905. – №№ 3–4. – С. 1–46.

40. Джавахов А. Н. К антропологии Грузии: грузины Кахетии / А. Н. Джавахов // Русский антропологический журнал. – 1907. – №№ 3–4. – С. 127–167.

41. Джавахов А. Н. К антропологии Грузии: грузины Гурии / А. Н. Джавахов // Русский антропологический журнал. – 1912. – №№ 2–3. – С. 51–86.

42. Джавахов А. Н. К антропологии Грузии: грузины Мингрелии / А. Н. Джавахов // Русский антропологический журнал. – 1913. – №№ 1–2. – С. 99–161.

43. Эриксон Э. В. К антропологии грузин / Э. В. Эриксон // Русский антропологический журнал. – 1905. – №№ 3–4. – С. 47–56.

44. Малинин К. Н. К антропологии кабардинцев / К. Н. Малинин // Русский антропологический журнал. – 1905. – №№ 3–4. – С. 88–105.

45. Малинин К. Н. Терские казаки / К. Н. Малинин // Русский антропологический журнал. – 1907. – №№ 1–2. – С. 88–127.

46. Ивановский А. А. Енисейские инородцы / А. А. Ивановский // Русский антропологический журнал. – 1907. – №№ 1–2. – С. 165–223.

47. Тварьянович И. К. Материалы к антропологии армян: Диссертация на степень доктора медицины / И. К. Тварьянович. – Санкт-Петербург : Паровая типо-литография М. Розеноф, 1897. – 160 с.

48. Эриксон Э. В. К антропологии армян / Э. В. Эриксон // Русский антропологический журнал. – 1907. – №№ 3–4. – С. 168–181.

49. Курдов К. М. Таты Дагестана / К. М. Курдов // Русский антропологический журнал. – 1907. – №№ 3–4. – С. 56–66.

50. Курдов К. М. Таты Шемахинского уезда, Бакинской губ. / К. М. Курдов // Русский антропологический журнал. – 1913. – №№ 1–2. – С. 162–172.

51. Щукин И. С. Материалы для изучения карачаевцев / И. С. Щукин // Русский антропологический журнал. – 1913. – №№ 1–2. – С. 29–98.

52. Свидерский П. Ф. К антропологии арчинцев / П. Ф. Свидерский // Русский антропологический журнал. – 1913. – №№ 3–4. – С. 32–44.

53. Воробьев В. В. Великоруссы / В. В. Воробьев // Русский антропологический журнал. – 1900. – № 1. – С. 43–82.

54. Силинич И. П. Памяти В.В. Воробьева / И. П. Силинич // Русский антропологический журнал. – 1916. – №№ 1–2. – С. 106–111.
55. Воробьев В. В. Наружное ухо в антропологическом отношении / В. В. Воробьев // Русский антропологический журнал. – 1900. – № 1. С. 14–128.
56. Ивановский А. А. Памяти В.В. Воробьева / А. Д. Элькинд, А. А. Ивановский // Русский антропологический журнал. – 1907. – №№ 1–2. – С. 224–235.
57. Вейнберг Р. Л. К вопросу об исполинском росте / Р. Л. Вейнберг // Русский антропологический журнал. – 1901. – № 1. – С. 31–40.
58. Ботвинник Н. Р. Материалы к вопросу о близорукости у евреев / Н. Р. Ботвинник // Врач. – 1899. – № 42. – С. 4.
59. Минаков П. А. Значение антропологии в медицине / П. А. Минаков // Русский антропологический журнал. – 1902. – № 1. – С. 89–101.
60. Вишневский Б. Н. К антропологии великорусского населения Пермской губ. / Б. Н. Вишневский // Русский антропологический журнал. – 1916. – №№ 1–2. – С. 46–60.
61. Вайсенберг С. А. К антропологии армян / С. А. Вайсенберг // Русский антропологический журнал. – 1916. – №№ 1–2. – С. 61–65.
62. Анучинъ Д. Н. Ламуты (материалы к антропологии тунгусов) / Д. Н. Анучинъ // Русский антропологический журнал. – 1916. – №№ 1–2. – С. 83–96.
63. Анучин Д. Н. Горные чуванцы / Д. Н. Анучин // Русский антропологический журнал. – 1918. – №№ 1–2. – С. 41–48.
64. Силинич И. П. К вопросу об антропологическом типе населения Северо-Западной Сибири / И. П. Силинич // Русский антропологический журнал. – 1916. – №№ 3–4. – С. 43–56.
65. Черпурковский, Е. М. Статистический и биологический методы в изучении наследственности у человека / Е. М. Черпурковский // Русский антропологический журнал. – 1916. – №№ 1–2. – С. 15–32.
66. Черпурковский Е. М. Статистический и биологический методы в изучении наследственности у человека / Е. М. Черпурковский // Русский антропологический журнал. – 1916. – № 3–4. – С. 17–34.
67. Вишневский Б. Н. Случай наследования шестипалости / Б. Н. Вишневский // Русский антропологический журнал. – 1916. – №№ 1–2. – С. 125–128.

Фандо Р.А. Антропологические исследования наследственных признаков народностей Российской империи.

В статье рассмотрены антропологические работы дореволюционного периода, касающиеся наследственных особенностей различных этнических групп. Большая работа по

організації антропологічних експедицій була проведена Обществом любителів естествознания, антропологии и этнографии, організованим в 1863 г., що дозволило описати морфологічні особливості людей різних національностей, проживаючих на території Російської імперії. К началу ХХ в. устойчивой тенденцией в антропологических работах стало обращение к изучению этнических групп с точки зрения наследования морфологических и физиологических признаков. Накопленные данные об изменчивости популяций различных народностей, собранные силами антропологической науки, подготовили благодатную почву для появления новых направлений исследований на перекрестке интересов генетики, антропологии, эволюционной теории.

Ключевые слова: антропология, этнические группы, антропометрические исследования, наследственные признаки, междисциплинарность.

Fando R.A. Anthropological studies of hereditary traits of nationalities of the Russian Empire.

The article describes the anthropological works of the pre-revolutionary period, concerning the hereditary characteristics of the various ethnic groups. A lot of organizational work of anthropological expeditions was carried out by the Association of Natural History, Anthropology and Ethnography, organized in 1863. This association made it possible to describe the morphological characteristics of different nationalities, dwelling on the territory of the Russian Empire. By the beginning of the twentieth century a stable trend in the anthropological work was an appeal to the study of ethnic groups in terms of inheritance of morphological and physiological characteristics. The accumulated data on the variability of populations of different nationalities gathered with the help of anthropological science. This data prepared a fertile ground for the emergence of new areas of research at the crossroads of the interests of genetics, anthropology and evolutionary theory.

Keywords: anthropology, ethnic groups, anthropometric studies, hereditary characteristics, interdisciplinarity.

УДК 069.51:727.6

Червоненко О.В., Кепін Д.В.

ВИТОКИ ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЙНИЦТВА В ЄВРОПІ

У статті розглянуто формування природничих уявлень людини за доби первісності та витоки музейної діяльності на теренах Європи у контексті створення природничо-історичних колекцій за доби Античності. На основі аналізу археологічних свідчень та писемних джерел встановлено, що “музейони” (лат. *thesaurus*), поширені у Давній Греції та Стародавньому Римі, не можна ототожнювати з музеями у сучасному розумінні цього поняття. Організація музейних закладів як соціокультурних інституцій та створення природничих експозицій у країнах Європи припадають на добу Відродження та Просвітництва і пов’язані з великими відкриттями у царині біології.

Ключові слова: природнича музеологія, колекція, музей, доба Античності.

Природа як частина Універсуму – системи, що є об’єктивною реальністю у часі та просторі та середовищем існування людини, всю історію цивілізації була головною складовою у світогляді людини. Природні багатства використовувались як ресурсні джерела, необхідні для існування та розвитку людства. Разом з цим довготривалий антропопресінг,